

Сас П.М. /м.Київ/

КОНФЕСІЙНА ПОЛІТИКА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО ПОЧАТКУ 20-Х РР.
ХУТІ СТ. В КОНТЕКСТІ ТОГОЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ І
ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ НА УКРАЇНІ

Можна вважати доведеним той факт, що гетьман Війська
Запорозького Петро Конашевич -Сагайдачний мав чітко визначені

конфесійні пріоритети /їого прихильність до православ'я за словами Якова Собеського межувала з передсудами/ й енергійно проводив політику підтримки православної церкви на Україні. Тоді виникає питання /досі мало з"ясоване/ про те, як особисті суспільно-політичні та релігійні переконання і цілі Сагайдачного могли частково реалізуватися на практиці. Пошуку відповіді на нього і присвячується дане повідомлення.

Незважаючи на те, що гетьман досить часто ступав на шлях компромісів з польським урядом при вирішенні гострих соціально-політичних питань, які стосувалися козацтва, він ніколи не був слухняною маріонеткою в руках правлячих кіл Речі Посполитої. Сагайдачний був достатньо зрілим і навченим досвідом політиком, щоб не розуміти ефемерність антикозацьких проектів польських властей, а також щоб беззапітно вірити різним королівським та сеймовим обіцянкам запорожцям. Він діяв рішуче і без оглядки на Варшаву там, де справа торкалася відстоювання права українського народу вільно сповідувати православну релігію. Не завжди гетьман зважав і на накинуті козакам від польського уряду заборони морських та сухопутних походів на володіння султанської Туреччини й Кримське ханство.

Виробленню самостійного курсу Сагайдачного у тому, що стосувалося конфесійної політики, сприяла вся атмосфера суспільно-політичного життя на Україні в кінці ХVI – перших десятиліттях ХУП ст. Після укладення Брестської церковної унії 1596 р. на українських землях вкрай загострилося ідейне протиборство між православною церквою з одного боку і католицькою та уніатськими церквами, з іншого. В цей період відбувається небачене до того поширення творів полемічної літератури. У полеміку зі своїми опонентами включилися Г.Смотрицький, В.Суразький, Х.Філалет /М.Броневський/, З.Копистенський, Й.Борецький, С.Зизаній та багато інших українських письменників, культурно-освітніх і релігійних діячів, які представляли православну "партію". У цій літературі давалося не лише догматично-богословське спростування уніатства, а й відстоювалася національна гідність українського народу, підкреслювалося значення власної духовної традиції і культури, які

сигали коренями часів Київської Русі. Прикметно, що в полемічних творах вряди-годи з"являлися ідеї ренесансного гуманізму та реформації, що було одним із свідчень процесу інтеграції української культури в загальноєвропейську культуру. В історичній літературі тривалий час вважалося, що перо літератора-полеміста випробував і Сагайдачний, який нібито написав твір "Пояснення про унію". Однак поглиблений аналіз джерел вказує на відсутність підстав для цієї версії.

Було б принаймні дивним, щоб такий обережний і спокушений у політиці козацький ватажок як Сагайдачний вдавався до тих чи інших практичних кроків тільки керуючись власними емоціями, або під впливом словесних дуелей між представниками різних церков й доведеної до точки кипіння атмосфери суспільно-політичного життя на Україні. Поза всяким сумнівом він враховував розстановку політичних сил у Речі Посполитій, міжнародну обстановку, у якій знаходилася країна, а також тверезо зважував можливості "матеріальних" важелів, на які міг спертисл у своїй політиці. Гетьман знов, що найбільшим аргументом для польського уряду /та й не тільки для нього/ були збройні сили Запорозької Січі, які за час, що пройшов після поразки козацьких повстань під проводом С.Наливайка і К.Косинського, зростали надзвичайно інтенсивно. Процес покозачення селянства та інших верств тогочасного суспільства зайдов так далеко, що в окремі роки кількість козаків обчислювалася багатьма десятками тисяч. І це було не все. У перші десятиліття ХУІІ ст. рішуче заявило про себе ще одне суспільне явище. Озираючись на викликані ним до життя суспільно-політичні реалії гетьман мусив добавити впевненості у своїх діях. Йдеться про появу надійних "тилів" для Запорозького Війська – великих територій українських земель з численним населенням, які контролювалися козаками.

Відзначимо, що протягом першої чверті ХУІІ ст. спостерігався безпрецедентний ріст політико-адміністративної впливу Запорожської Січі на Подніпров'я. Саме названий регіон українських земель у першу чергу набував значення територіального

політичного, частково економічного, а з початком 20-х років й ідеологічного плацдарму козацької держави, що народжувалася. Факт існування нових владних структур на терені Наддніпрянської України не підлягає сумніву. Його, зокрема, засвідчила повноважна польська урядова комісія, яка займалася козацькими справами /1614 р./. В той час королівські комісари дійшли висновку, що козаки та їх сім"ї, котрі мешкали на землях державних, приватновласницьких і церковних маєтностей не визнавали нічесії юрисдикції і самоуправлялися виключно за козацькими звичаями. Польський сейм неодноразово забороняв таке несанкціоноване державними інституціями Речі Посполитої самоврядування. В одній із таких сеймових ухвал /1613 р./ читаємо : "Ці люди, зневажаючи нашу владу і виламуючись з-під юрисдикції своїх панів і з послушності своїй владі, під якою живуть, а поставивши собі осібних суддів і старших, не хочуть ставати ні перед яким судом, тільки перед атаманами, яких собі постановили".

Нові політико-адміністративні структури, які базувалися на звичаєвому праві, зростали такими темпами, що це не на шарт тривожило польські урядові кола. На сеймі 1616 р. мабуть не дуже було згущено фарби , коли з приводу розбудови козацької держави заявлено, що козаки на Україні "ні магістратів у містах, ні старост, ні гетьманів не слухають, самі по собі права заводять, самі врядників і ватажків постановляють і ніби серед великої Речі Посполитої створюють другу республіку".

Серед традицій запорожців була їх служба іноземним правителям. Пов"язана з цим козацька дипломатія вислизала з рук польського уряду. Запорозька Січ в достатній мірі була суб'єктом міжнародної політики, свідченням чого є автономний характер дипломатичних зносин Запорожжя. Такого роду контакти Запорозької Січі, зокрема з правителями Іспанії, Франції та Мальтійського ордену, зумовлювалися обопільною зацікавленістю сторін у справі боротьби проти турецької загрози. Міжнародний престиж Запорожжя, причому не тільки як воєнної, а й політичної сили, помітно зрос після того, коли на початку 1618р.

П.Сагайдачний з усім Військом Запорозьким приєднався до т.з. "Ліги християнської міліції", створення якої у Європі мало на меті перекрити шлях агресивним намірам султанської Туреччини. Прикметно, що П.Сагайдачний при цьому обіцяв виставити на війну з Туреччиною 60-и тис.військо.

Наведені приклади "занурення" запорозьких козаків у європейську політику дозволяють предметніше підійти до з"ясування питання про цілі посольства Сагайдачного до Москви, яке прибуло туди у січні 1620 р. В історичній літературі результати цього посольства нерідко трактуються мало не як перший прояв об"єднавчих тенденцій, що в подальшому привели до Переяславського акту 1654 р. Справді, козацькі послі заявили тоді у Москві, що "хотят ему великому государю служить головами своими по-прежнему, как оне служили прежним великим росийским государем и в их государских повелениях были, и на недругов их ходили..." Проте ця пропозиція великою мірою мала значення етикетної умовності і навіть в разі її прийняття / а цього тоді не сталося/ ні до чого особливо не зобов"язувала обидві сторони. Тим більше, що в схожому ключі козаки вели переговори про "службу" з монархами різних європейських країн. Наприклад, ще у 1594 р. запорожці запевняли австрійського імператора Рудольфа II, що передають йому "самих себе і свою завжди віру і всепідданську службу". Відсутність чогось екстраординарного у пропозиціях козацького посольства, посланого в 1620 р. П.Сагайдачним, добре розуміли і в Москві. Цар відмовив козацьким послам в аудієнції, обмежившись видачею їм "легкої царської платні".

Отже, відправляючи своїх повноважних представників з відповідними інструкціями до Москви, П.Сагайдачний не робив нічого такого, що могло б радикально змінити наявний політичний статус українських земель, які входили до складу Речі Посполитої. Дипломатичний сенс цього посольства полягав в іншому. Воно, на наш погляд, відіграло суттєву роль у справі відновлення на Україні ієрархії православної церкви. Адже навряд чи випадково посольська місія козаків співпала з перебуванням у Москві срусалямського патріарха Теофана. Впливовий ієрарх східної церкви на той час вже посвятив на патріаршество Філарета і завергував свої справи у Московській державі. Саме тоді і прибули до Москви козацькі послі

Безперечно, вони мусили мати якісь вказівки Сагайдачного щодо контактів з Теофаном, якого, як відомо, в подальшому було залучено до відновлення на Україні православної єпархії. Не виключено, що П.Сагайдачний розраховував також на деякі інші, "побіжні" результати посольства. Адже демонстрація готовності Війська Запорозького стали на царську службу передбачала якщо не підтримку, то толерантне ставлення царя до церковних проектів П.Сагайдачного. Та й подібні "миролюбні" клопоти козаків повинні були пом'якшити враження Теофана про запорожців, які зовсім недавно /у 1618 р./ воювали проти "одновірців".

Той факт, що П.Сагайдачний отримав від усіх своїх послів точну інформацію про найближчі наміри Теофана, не викликає сумніву. Коли єрусалимський патріарх у березні 1620 р. покидав кордони Московської держави, назустріч йому виїхали козаки на чолі із самим П.Сагайдачним. Переївання у Києві впливового представника східної церкви сколихнуло церковне і суспільнополітичне життя міста. Депутації від місцевого духовенства, Київського Богоявленського братства, особисто П.Сагайдачний напосідалися на патріарха, щоб той погодився висвятити православних владик. Врешті - решт той погодився на здійснення акту хіротонії. У серпні в Києві було остаточно визначено претендентів на єпископські кафедри, а їх посвячення розпочалося восени. В результаті православна церква отримала митрополита, були поновлені всі основні єпископські кафедри православної єпархії на Україні, а також у Білорусії.

Що ж до зовнішньоголітичного аспекту питання про хіротонію нових православних єпископів та митрополита, то, на наш погляд, немає підстав для того, щоб прямо пов'язувати цю подію з фактом поразки польських військ під Цецорою у жовтні 1620 р. Відновленню єпархії православної церкви на Україні передувала тривала дипломатична підготовка. Лише гіпотетично можна говорити про контакти А.Сагайдачного з Теофаном під час московського походу козаків 1618 р. Коли вони й мали місце, то далі особистого знайомства справа, очевидно, не пішла. Вирішенню будь-яких серйозних питань церковного життя

на Україні в той час не сприяла як воєнна обстановка, так і деликатність ситуації, у якій опинилися козаки /війну "православних" проти "православних" патріарх явно не схвалював/. Звідси випливає, що Сагайдачний почав активно переводити у практичну площину плани відновлення православної єпархії на Україні лише тоді, коли у січні 1620 р. послав своє посольство до Москви. Далі йшла "програма" перебування Теофана на Україні, яка завершилася його участю у посвяченні митрополита і православних владик.

Таким чином, відновлення православної єпархії було результатом цілеспрямованої політики П.Сагайдачного, який у своїх діях знаходив підтримку і співчуття серед широких суспільно-політичних сил тогочасного суспільства на Україні /насамперед козацтва, православного духовенства, учасників братського руху, частини радикально настроеної шляхти/. Вибір часу для цієї акції зумовлювався не якими стратегічними міркуваннями, а часовими рамками московського візиту єрусалимського патріарха. Це видається очевидним, бо Сагайдачний не чекав якось сприятливого випадку, який би зробив більш "покладистим" уряд Речі Посполитої в релігійному питанні - наприклад, того ж розгрому поляків на Цецорських полях в Молдавії. Тим більше, що початок посвячення православних єпархів за літописом Густинського монастиря розпочався 6 жовтня, тобто за день до закінчення Цецорської битви /за свідченням М.Смотрицького посвячення розпочалося ще раніше/. Йдучи на відновлення православної єпархії, П.Сагайдачний ризикував накликати на себе /та й не тільки на себе/ великі неприємності з боку польського уряду. Разом з тим він знайшов сміливість піти на цей крок, бо як політик усвідмлював потенціальні можливості суспільно-політичних сил, які він представляв і на які міг спертися. Не останню роль тут відіграв фактор нарощення "м"язів" Запорозької Січі на волості, де виникали органи влади козацької держави, що народжувалася.